

Nastamba pretpovijesnog doba i kultura stanovanja starog vijeka

Geneza nastambe geneza je arhitekture. Potreba čovjeka pretpovijesnog doba da se zaštiti od vremenskih nepogoda, neprijateljskih skupina ljudi i životinja, dovođi ga do gradnje nastambe. Iz toga izvire sva arhitektura iz koje su se, tek mnogo kasnije, za druge potrebe oblikovali arhitektonski tipovi drugih sadržaja.

Zanimljivo je pratiti upravo najdrevniji razvitak nastambe. U njemu su sadržani prototipovi kasnije stambene arhitekture.

Tisućljećima pretpovijesnog doba čovjek se razvija, transformira. Kako mu priroda nije dala odgovarajuće oružje za obranu u neravnopravnoj borbi za opstanak, morao je razviti um, ruke, prste. Tako je stvorena ideja rada, a umjetnička forma proizašla je s vremenom podsvjesno iz njegova djela. Tim putem prolazi i arhitektura.

U ledenim razdobljima najranijeg pretpovijesnog doba čovjek traži zaštitu, nastambu, u prirodnim zaklonima, spiljama, koje je s vremenom sam oblikovao. To su najprije utilitarni prostori, koji daljim razvojem prerastaju u umjetnička djela.

Iz doba mlađega paleolita što nastupa dominacijom homo sapiensa prije 40.000 godina, iz razdoblja prvih velikih umjetničkih ostvarenja, plastika i spiljskih slikarija, datiraju i prvi, najstariji prikazi: šatoraste nastambe. Sredinom mlađeg paleolita klima postaje blaža, i za toplijih vremena skupine lovaca slijede stada životinja, u pokretu su, i na logorištima zaklon očito traže u nastambama, koje brzo podižu i napuštaju, u sjenicama od kolja, kako su to u sličnim prilikama radili i rade mnogi nomadski narodi, lovci, ribolovci, i slično kao što rade i danas svi oni koji traže samo privremenu nastambu, od pastira do izviđača i kampista.

No istovremeno s tim povremenim nastambama, a u potrazi za novim prostorima obitavanja na položajima gdje nema prirodnih zaklona, počinje dotadašnji nomad prvi put svjesno oblikovati prostor za trajnu nastambu. Ta nastamba nalikuje na spilju, njegovu dotadašnju, njemu jedino poznatu trajnu nastambu, u kojoj očito nalazi inspiraciju. Spilju najlakše prilagođuje podneblju i potrebi da se zaštiti u to ledeno doba. Njegova je nastamba ukopana u zemlju, nepravilna, jajolika, kružna, a krovnište je konstruirano od granja, poduprto drvenim stupcima, koje on premazuje zemljom i prekriva životinjskom kožom. Unutar te zemunice, u koju se silazi rampom, nalazi se jedno ognjište, ili više njih, već prema veličini tlocrta. Iako taj oblik nastambe upozorava na još čistu utilitarnost, kao i šatorska nastamba, ipak je već ondje prisutan graditeljski način mišljenja.

I kada promjenom životnih uvjeta čovjek iz stupnja divljaštva prelazi u stadij barbarstva u neolitiku, koji slijedi iza razdoblja klimatskih oscilacija mezolita, u

kojem čovjek paleolita nestaje, povlači se na sjever kamo prati seljenje životinja, u klimatske uvjete na koje je navikao. Dolazi do »neolitske revolucije«, koja potpuno mijenja način života a time i nastambu.

Prestaje posljednje (do sada) ledeno doba, blaža klima i nove spoznaje dovode ga do toga da prestaje biti nomad, postaje stočar i poljodjelac, počinje transformirati prirodu i postaje njezinim gospodarom. Na područjima koje je nastanjivao čovjek paleolita, i koje zatim naseljuje čovjek neolita, klima se promijenila. To su područja ne više-manje jedinstvene klime ledenog doba, koje u istim klimatskim uvjetima oblikuje isti tip nastambe, nego su to područja različitih klimatskih uvjeta: tople i umjereno hladne klime. Tim novim životnim uvjetima ne odgovara više tip nastambe nastao u paleolitu, pod drugim životnim i klimatskim uvjetima, ali ih čovjek neolitika ipak ponegdje zadržava. Nastaju novi tipovi nastambe. Pa iako čovjek neolita i tada podiže još uvijek samo utilitarnu nastambu — ili možda baš zato — ona se temelji na klimi i prirodnom građevnom materijalu područja obitavanja. I tako nastaju dva osnovna tipa po svojoj organizaciji prostora i po svojem oblikovanju, po upotrijebljenom građevnom materijalu. Te drevne nastambe potpuno odgovaraju svrsi i klimi — daju prototipove koji su osnova daljem razvoju stambene arhitekture.

Toplim klimatskim uvjetima odgovaraju i slabije građene nastambe: od nabijene zemlje ili pletera premazanog zemljom, sunce ima snagu da ih očvrsne, a kiše nisu česte, dok hladnija klima redovito obiluje kišom i šumom i navodi na to da se nastambe grade masivnim drvenim balvanicama, koje su dobar toplinski izolator.

A i organizacija stambenih prostora, kao i oblikovanje, odgovara i građevnom materijalu i klimi. Drvo upotrijebljeno kao balvanice oblikovat će četvorinast tlocrt, a nabijena zemlja, pleter, kamen lomljenjak mogu oblikovati bilo kakav pravilan i nepravilan tlocrt, kružan, jajolik. Hladna klima dovodi do potrebe veće zaštite, do gradnje ulaznog zaštitnog trijema, do podizanja nastambe koja uključuje ognjište pod krovom, koji zbog obilja oborina ima strm, redovito dvostrešan nagib. U toploj klimi čovjek živi većinom na otvorenom, pa se oko dvorišta, koje postaje središte svih aktivnosti ukućana, gdje je i ognjište, oblikuju zatvorene prostorije.

Kako se neolitska kultura, koja se razvila na područjima Bliskog istoka postupno širi Evropom, to svaki smjer širenja neolita sa sobom nosi i svoj tip nastambe.

No uz ove tipove nastambe za stalni boravak, koji po svojoj organizaciji prostora i po svojem oblikovanju, po upotrijebljenom građevnom materijalu, odgovaraju svrsi i klimi i daju osnovne prototipove za dalji razvoj nastambe (nastambe hladnije i nastambe toplije klime), postoje nadalje i oni za privremen boravak. Čovjek je i

dalje stočar, lovac i ribolovac, pa se starijim tipovima privremeni boravak priružuju novi, npr. u suhozidu arhitektonski tipovi još se gotovo danas podižu u istim životnim uvjetima (bunje, čemeri, poljarice).

Čovjek neolita živi u većim skupinama u organiziranom društvu, njegov proizvodni rad to traži pa nastaju stalna, organizirana naselja. Aglomeracije koje nastaju stvaraju kao izraz i potrebu prvih društvenih zadržanica, a koje jasno izražavaju preokupaciju vremena, i zajedničku aglomeraciju kao i plodove poljoprivredne stočarske proizvodnje treba zaštititi, utvrđuju, pa ta zaštitu preuzimaju i kasnija metalna razdoblja. Zaštitu može biti sistemom palisada, nasipa i jaraka ako je selje u ravnici, ili položajem: na uzvisini, ili na vrhu što onda dovodi do specifičnog tipa nastambe, npr. u jeni. Te razne mogućnosti dovode i do različitih organizacija prostornog oblikovanja naselja: organskih i racionalno oblikovanih. Tako su već u rano pretpovijesno doba fiksirana i oba osnovna tipa urbanizma.

Tipovi spomenutih najranijih nastambi, npr. šat prekrivenog kožom životinja gdje ostaje vidljiva i konstrukcija kolja, i npr. špiljske nastambe ili pleter u kojih je konstrukcija granja premazana zemljom nutra i izvana, daju dva osnovna tipa oblikovanja prostora: tektonskog i stereotomskog.

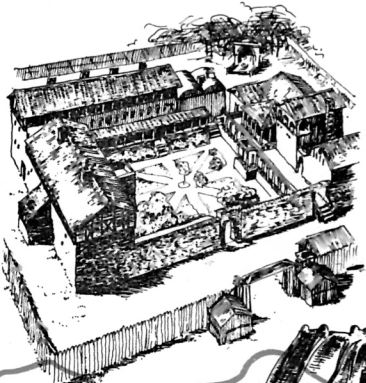
Na tim temeljima razvijaju se kulture starog vijeka Mezopotamije i Egipta najprije, zatim područja izmedu ta oba najstarija kulturna središta, na Bliskom istoku uzduž Sredozemlja, na otocima i ostalom primorju Evrope skog mora i napokon na Balkanskom i Apeninskom poluotoku.

Kako se kulture starog vijeka razvijaju u klimama blagim, toplim uvjetima, to je razumljivo što tipovima stambe pretpovijesnog doba takvo podneblje odgovara. Svuda susrećemo jednako vrijedne otvorene i zatvorene stambene prostore, u raznim varijantama, odgovaraju specifičnim društvenim i životnim uvjetima. Ako tim područjima nalazimo i drugi tip nastambe, je karakterističan za drugo, hladnije podneblje, o nam je to siguran putokaz da je taj tip nastambe dobio dopro na područje drugih klimatskih uvjeta, do tek s vremenom eventualno transformirao i poprimio nova obilježja. Tradicija se obično dugo zadržava i nesenim oblicima, prostori, nastali pod utjecajem pri starije postojbine, tek se tijekom vremena prilagode vaju novonastalim potrebama, uvjetima života i podneblja.

Budući da se u starom vijeku društvo počinje organizirati na robovlasničkim načelima, na klasnim razlikama, to upravo stambena arhitektura najjasnije o tome govori: razlikuju se sad nastambe raznih društvenih slojeva, od najskromnijih nastamba do bogatih brojeva organizacijom stambenih prostora.

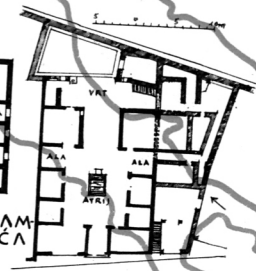
RIMSKA VILA U PROVINCJI

ETRURIJA

STAROTALSKA KUĆA

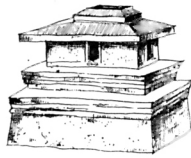
RIMSKA STAMBENA KUĆA POMPEJI

SPILJSKI CRTEŽI ŠATORASTIH NASTAMBI

BALEARI

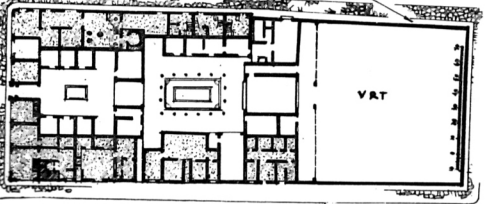
ETRURSKA POSUDA ZA PEPEO

INTERIJER POMPEJANSKE KUĆE

KUĆA PANSA - POMPEJI

MIKENA

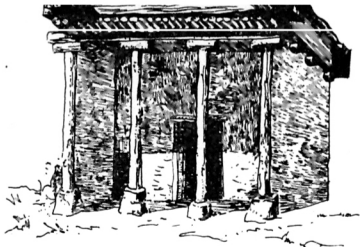
MELOS

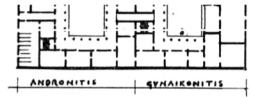
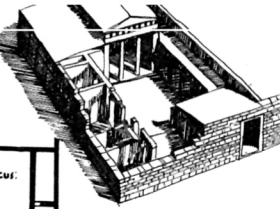
TEL-EL-AMARN

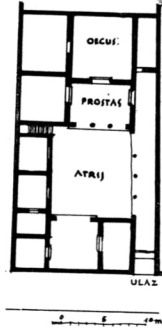
EGIPTASKA KUĆA SA NA...

KUĆA U PRIENI

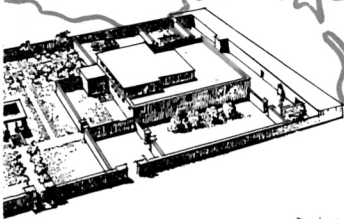
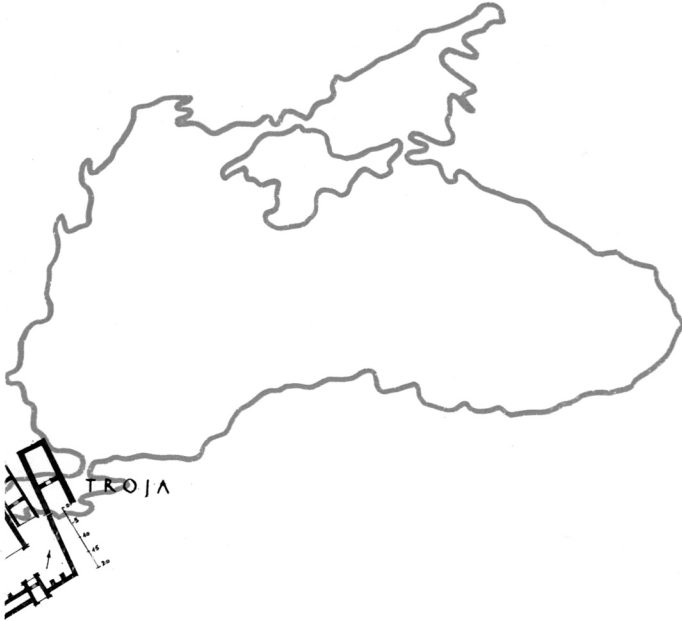
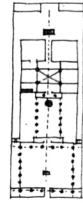
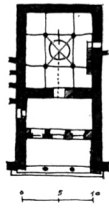

KUĆA ODISEJA

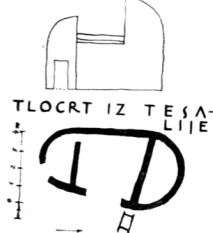
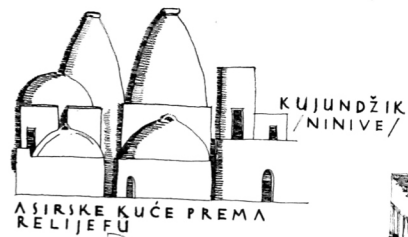

1

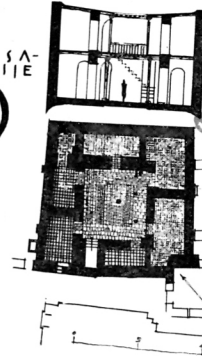
TIRINS

RELIJEFA

SUMERSKA KUĆA UR - III. DINAST.

Crtež: Sena Gvozdanić

Nastamba dobiva svoju umjetničku komponentu, pogotovu u prilikama razvijenih kultura stanovanja.

Razvoj nastambe starog vijeka, prikazan i nadalje u kratkom pregledu pomalo simplificirano, bio je ovakav: barem nekoliko stoljeća prije Egipta ulazi područje Mezopotamije u svoje povijesno razdoblje najstarijom dosad poznatom povijesnom civilizacijom svijeta, Sumerom.

Sumeranima se osim izuma pisma i kalendara pripisuju i prvi zakonici, a njihova legenda sastavni je dio najstarijeg epa svjetske književnosti, epa o Gilgamešu, i tako njihova kultura postaje izvor svih kasnijih.

Nastamba Sumera je prema vani zatvorena, samo s perforacijom ulaznih vrata u vanjskom zidu, često je i na kat, a gornji kat opetuje tlocrt prizemlja. Prostorije su organizirane oko centralnog dvorišta i oblikuju prema ulici za oko prolaznika zatvoreni tip dvorišta, što je provedeno tako da se smjer ulaza u dvorište lomi.

Akadska palača sjevernijeg područja Mezopotamije iz tek nešto kasnijeg doba istih je značajki: multipliciran tip iste nastambe, no grupacija je prema funkcijama već jasno provedena u tri glavna dijela, u kojima su prostorije grupirane oko tri glavna dvorišta: dio za reprezentaciju, primanje gostiju, dio za obiteljski život i dio za kućanstvo, poslugu. Ta razdioba još danas živi u svijetu Islama, koji se mnogo kasnije na tom terenu upoznaje s takvom nastambom, preuzima je i prenosi u predjele svojih kasnijih osvajanja.

Zanimljivo je da već u najstarijim primjerima, u nastambama bogatijeg staleža, središnje dvorište postaje natkriveno — od sunca zaštićeno — nadvisuje nastambu čak ako je građena na kat i tako postaje središnja natkrivena prostorija koja rasvjetu dobiva na spoju obiju raznih visina, bazilikalno.

U slijedu raznih supremacija što ih poznaje područje Mezopotamije, veliki ratnici i osvajači Asirci, koji u umjetnost unose ideju snage, borbenosti pa i okrutnosti, utvrđuju svoje gradove i palače. Uz ostale osnovne karakteristike sumerske arhitekture preuzimaju i tip vladarske palače, koja u biti opetuje tako prije spomenutu, samo mnogostruko uvećanu do golemih tlocrtnih dimenzija i dodaju joj karakteristike fortifikacija. Sargonov ljetnikovac u Korsabadu, ta najveća vladarska palača svijeta, oko glavnih triju dvorišta što odgovaraju spomenutim funkcijama, niže duge uske zatvorene prostorije oko niza manjih dvorišta.

U biti istu organizaciju prostorija prema trim osnovnim funkcijama, samo znatno skromnijih dimenzija, imaju palače egipatskih faraona. Egipat naime od faraonske nastambe ne traži ni trajnost ni veličinu. Ideje vodilje njihove umjetnosti kroz stoljeća i tisućljeća bez većih utjecaja izvana prožete su motivima vjere i preko-

grobnog života, pa trajnost i monumentalnost traži jedino od sakralne i grobne arhitekture. A kako je egipatski hram stan božanstva, opetuje i on te tri osnovne grupacije koje sadržavaju jednako vrijedne otvorene i zatvorene prostore, a koje odgovaraju društvenom uređenju istovremeno.

U nastambi bogatijega društvenog sloja, smještenoj unutar ograđenog parka dvorišta, s mnoštvom prostorija, središnji prostor tvori prostorija koja nadvisuje okolne i bazilikalno je osvijetljena. Vjerojatno je i ona reminiscencija središnjeg dvorišta od žarkih sunčanih zraka zaštićenog i natkrivenog.

No i nastambe najsiromašnijih, gdje je cijelo naselje ozidano, organizirane su u nizovima uz uske ulice što teku paralelno i odaju ambijent bijede. Nastambu tvore dvije-tri zatvorene prostorije a između njih malo otvoreno dvorište.

Ako ništa drugo, egipatska kuća, koja je prema opisima i grafičkim prikazima višekratna, ima barem na vrhu terasu, otvoren prostor za boravak, ako ne po danu u tom vrućem podneblju, a ono u predvečerje i po noći.

I istom kad u svijet Mezopotamije i Egipta prodiru veliki osvajači Perzijanci, koji eklektički preuzimaju mnoge elemente arhitekture osvojenih krajeva, javlja se u glavnim gradovima Perzije — u doba ahemenidske dinastije, u doba dok su još velesila — tlocrtno i prostorno potpuno drukčiji tip nastambe i prostora za reprezentaciju. Perzijanci donose tip nastambe hladnije klime iz krajeva svoje prijašnje postojbine, uvećavši mu dimenzije, koje u to doba odgovaraju njihovoj moći, veličini i bogatstvu. To je zatvoren, tlocrtno četvorinast prostor prema vani otvoren vratima i prozorima, s predvorjima koji mu štite ulaze, u kojima stropove velikih tlocrtnih ploha pridržavaju vitki stupovi. Prostor oko tih apadana i tačara nije dvorište u smislu nastambe toplog podneblja, ono je tek prostor u kojem one dominiraju.

No davno prije pojave Perzijanaca javlja se i treći centar civilizacije, onaj na otocima i na ostalom primorju Egejskog mora.

Na azijskoj obali Egejskog mora, u Troji, u početku trećeg tisućljeća, nastamba je sličnih karakteristika, samo u skromnom mjerilu nastambe. Tip tlocrtno pačevorinaste nastambe, zatvorene, s ognjištem u sredini, s predvorjem: tip nastambe hladnije klime, koji se javlja i više od tisuću godina kasnije i na jugu Evrope, u Mikenima, Tirinsu — megaron — koji govori o doseljenu njegovih stanovnika iz krajeva hladnije klime. U međuvremenu egejska kultura kulminira na Kreti. Palača Krete, Knososa, odgovara toploj klimi, stambenoj tradiciji tog područja, no nastaje očito pod svim utjecajima dotadašnjih nastambi, pa ipak je u biti arhitek-

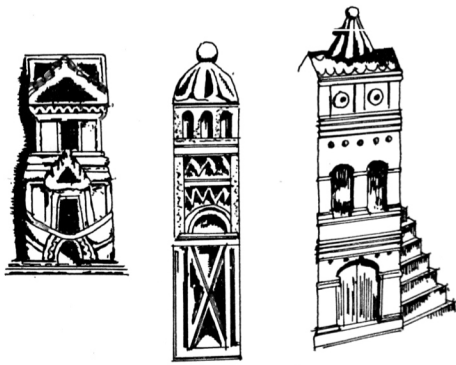
tonski originalna. Središnje dvorište dominira, prostori su nizane oko njega i niza okolnih dvorišta. No čini se, prvi put, gornji je kat drukčijeg tlocrta nego donji. Prostorije prizemlja, tlocrtno pačetrovine s pretprostorom i predvorjem, prelaze u manja dvorišta u cijelom nizu prostornih varijanata, da se stubištima povezuju na prostore gornjega kata. Prostor je ondje, čini se, prvi put koncipiran doista trodimenzionalno, on se slobodno širi u mnogim smjerovima.

Kretsku civilizaciju nasljeđuje prije spomenuta mikenska, a nju u ratovima uništavaju helenska plemena što prodiru sa sjevera. I oni donose svoj tip nastambe hladnije klime. U toj skromnoj nastambi tipa megarona živi Grk, koji uređuje svoj svijet na racionalan način. Taj demokrat unutar još uvijek robovlasničkog društvenog uređenja stvara nov, svestran, harmoničan lik čovjeka koji se dovinuo do takvog stupnja kulture da ona postaje osnova kulturi Evrope — još i u klasično doba kad stvara sva poznata djela svoje umjetnosti. On oblikuje i svoju sakralnu arhitekturu, svoje hramove kao stanove svojih bogova — prema istom tlocrtnom uzoru. I tek u doba helenizma, kad se grčka kultura spaja s kulturama osvojenih područja starijih kultura, Grci svojoj nastambi posvećuju veću pažnju, prilagođuju je klimi, kako to pokazuju primjeri npr. iz Delosa (usp. Vitruvijev opis grčke kuće).

Rimljani, veliki osvajači prostranih područja Evrope, Azije i Afrike svoje zanimanje orijentiraju u prvom redu na održavanje vlasti i stoga mnoge elemente kulture i umjetnosti preuzimaju od naroda pokorenih područja. Pa tako iza velikih stambenih kultura prošlosti, na temelju etrurske i helenističke nastambe, Rimljanin izgrađuje uz nastambu siromašnijih društvenih slojeva: insulu, uz palače za vladare i vile na seoskim posjedima, svoj reprezentativni tip nastambe: domus. U njemu povezuje u jednu homogenu cjelinu mnoge spomenute elemente. U uvjetima toplog podneblja prostori se nižu oko dvorišta etrurskog tipa s prostornim proširenjima, alama, za javni dio života, i helenističkog tipa: peristila za obiteljski život, obogaćujući otvorene prostore vodom i florom. A u vrućim klimatskim uvjetima svoje afričke provincije tomu domusu dodaje jednako tako raskošni podzemni dio nastambe, izoliran pokrovom zemlje za vruće dane, dokazujući se i u nastambi kao velik, domišljat arhitekt, kakav se dokazao u kasnijem razdoblju gradnjom velikih javnih objekata među kojima dominiraju svojim smjelim konstrukcijama i bogatstvom prostornih varijacija velike terme.

U srednjem vijeku mijenjaju se mnogi uvjeti života, a srednjovjekovne kulture obuhvaćaju područja i sjevernija od onih starog vijeka, pa se i oblik nastambe mijenja.

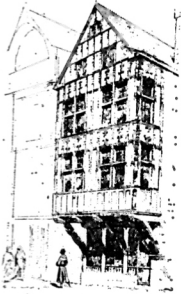
1

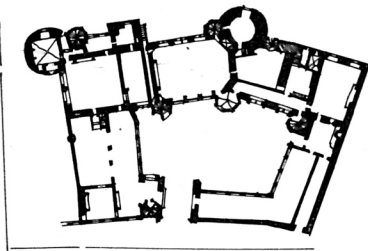
SREDNJEVEKOVNI PRIKAZI KULA-KUĆA

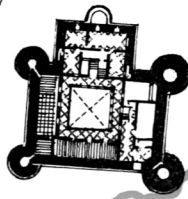
SROPHSIRE

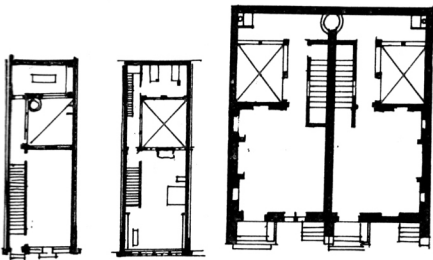
REIMS

KUĆA JACQUES CŒUR - BOURGES

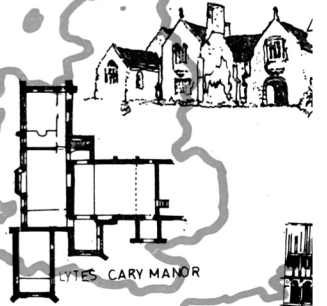

2

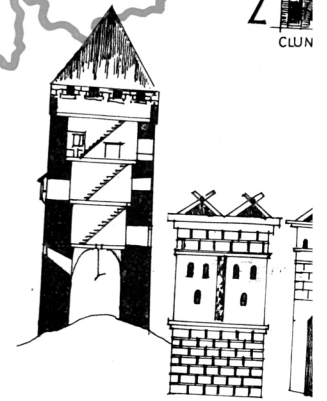

TLOCRTI ROMANIČKIH KUĆA - CLUNY

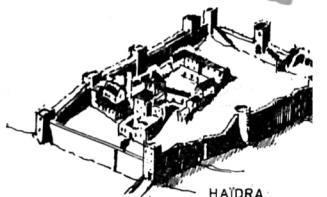
2

LYTES CARY MANOR

CLUNY

HAJDRA

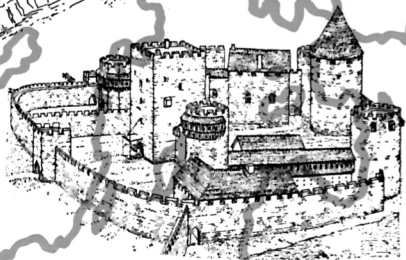
Crtež: Sena Gvozdanić

LEMARK

SVERRESBORG NORVEŠKA

KALMAR ŠVEDSKA

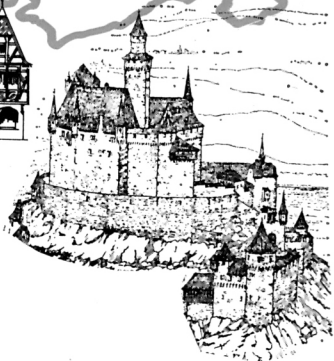
UTVRĐENO IMANJE

SELJAČKA KUĆA

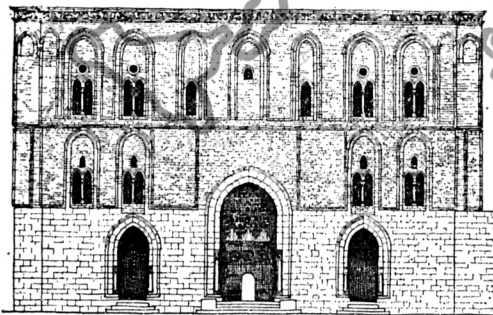
TOPLER-NÜRNBERG

MEI-SIENA

POREČ

LA ZISA-PALERMO

EL RABAH